

Bağımsızlık Öncesi Dönemde Tunus'ta Milliyetçi Hareket ve Din İlişkisinin Etno-sembolcü Bir Yaklaşımla Değerlendirilmesi (1911-1956)*

Hatice Rumeysa Dursun**

ÖZ

Bu çalışma, din ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi Fransız protektora yönetimi döneminde Tunus'ta gelişen bağımsızlık hareketi üzerinden ele almaktadır. Milliyetçilik alanında yapılan çalışmalarda öne çıkan ilkçi (*primordialist*) ve inşaacı (*constructivist*) yaklaşımlardan farklı olarak etno-sembolcü bir yaklaşım benimseyen bu çalışma, Tunus'ta milliyetçi harekete önderlik eden liderlerin dini sembolleri kullanarak bir ulus-devlet kurmayı amaçladığını ortaya koymaktadır. Çalışma bu bağlamda, bağımsızlık öncesi dönemde etkili olan ideolojik ve siyasi mücadeleler ışığında milliyetçi hareketin din konusundaki tutumunun anlaşılabilirliğini savunmaktadır. Tunus'ta milliyetçi seçkinlerin kendi ideolojik ve siyasi hedeflerine ulaşmak için dini sembolleri araçsallaştırdıklarını vurgulayan bu çalışmada, etno-sembolcü yaklaşımın milliyetçilik alanındaki diğer yaklaşımlardan daha kapsamlı bir bakış açısı sunduğu iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Milliyetçilik, ulusal kimlik, etno-sembolcü yaklaşım, Tunus, Fransız protektorası.

* Geliş Tarihi: 17 Şubat 2017 – Kabul Tarihi: 04 Nisan 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Dursun, Hatice Rumeysa (2020). "Bağımsızlık Öncesi Dönemde Tunus'ta Milliyetçi Hareket ve Din İlişkisinin Etno-sembolcü Bir Yaklaşımla Değerlendirilmesi (1911-1956)". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 92: 185-204.

** Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü – Sakarya/ Türkiye

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2759-4550

rumeysadursun@sakarya.edu.tr

Giriş

Türk tarihinde önemli bir yeri olan, birçok medeniyete beşiklik etmiş, köklü ve zengin bir İslami kültüre sahip olan Tunus, Fransız protektorası döneminde ulusal kimliği şekillenmiş bir ülkedir. Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1534'te fethettiği ve Türk hâkimiyetine geçirdiği ülke, üç yüz yılı aşkın süre Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olarak kalmıştır. Daha sonra ise, Muradiler ve Hüseyiniler tarafından yönetilmiştir. Tunus'ta 1881'de kurulan Fransız protektorası, ülkenin siyasi ve kültürel anlamda ciddi bir dönüşüm yaşamasında etkili olmuştur. Tunus, Fransız yönetimine geçmeden önce kapsamlı bir modernleşme sürecine girmiştir. Esasen, Ahmed Bey döneminde hayata geçirilen askeri modernleşme projesinin önemli sonuçlarından biri Batı'ya özgü düşünce sisteminin örnek alınması ve uygulanması olmuştur. Sonrasında Başvezir Hayreddin Paşa Batı'daki kurumlar örnek alınarak Tunus'un gelişebileceğine inanmıştır. Modernleşme reformlarının toplum ve ulema tarafından desteklenmesini sağlamak isteyen Hayreddin Paşa İslam kültürü ile uyumlu bir ilerleme anlayışının mümkün olduğunu savunmuştur. Hayreddin Paşa'nın reformlarını destekleyen Tunus uleması ülkenin Fransız kontrolüne geçmesi sonrasında Fransızların Arap-Müslüman kültürünü zayıflatmayı hedefleyen kapsamlı politikaları karşısında sessiz kalarak işbirlikçi bir tutum sergilemiştir. Bu durum, Tunus halkı nezdinde geleneksel dini ve kültürel yapının temsilcisi olarak görülen ulemanın itibarını zedelemiştir. Ulema ile milliyetçi hareketin temsilcileri arasındaki uçurumun zaman içinde artması, dini otoritelerin bağımsızlık mücadelesinde geri planda kalmasında ve modern eğitimli seçkinlerin bu hareketin önderliğini üstlenmesinde etkili olmuştur.

Din ve ulusal kimlik pek çok ülkede birbiri ile iç içe geçmektedir. Esasen, her toplumun tarihinde bulunan kutsal değerler, dinin neden güçlü bir toplumsal boyutu ve aidiyet unsuru olduğunu açıklamaktadır (Smith 2000: 791-814). İslam ülkelerinde ise siyasi liderlerin bir aidiyet unsuru olan dini sembollerini kullanarak kendi ulusal hedeflerine ulaşmak ve uluslarına özgü bir din anlayışı oluşturmak istediği bilinmektedir. Benzer şekilde, Tunus'ta Fransız protektora yönetiminin sona ermesi için yapılan mücadelede dini sembollerin milliyetçiler tarafından ön plana çıkarıldığı söylenebilir. Bağımsızlık mücadelesi boyunca dini referansları kullanan başta Habib Burgiba olmak üzere Tunuslu seküler seçkinler 1956'ta modern ve laik bir ulus-dev-

let kurulmasından yana olmuştur. Özellikle Yasemin Devrimi'nin ardından büyük bir dönüşüm geçiren Tunus'un istikrar kazanmasının önünde engel oluşturan siyasi kutuplaşmanın tarihi kökleri, bağımsızlık öncesi dönemde milliyetçi hareketin din konusundaki tutumuna bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır.

Etno-sembolcü Yaklaşım ve Önemi

Milliyetçilik alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde, ulusal ideolojinin oluşumunda etkili olan faktörleri inceleyen üç farklı yaklaşım öne çıkmaktadır. Buna göre ilkçi (*primordialist*) yaklaşım, ulusu belli bir tarihi ve ideolojisi olan sosyal bir grubun oluşturduğunu savunmaktadır (Armstrong 2000: 216-243). Ulusal ideolojinin oluşumunu ele alan ikinci yaklaşım ise inşaacı yaklaşımdır. Bu yaklaşım, milliyetlerin modern topluluklar olarak kimliklerinin ve ideolojilerinin sürekli bir oluşum ve dönüşüm süreci içinde olduğunu savunmaktadır (Anderson 1983). Bu iki yaklaşımın öne çıkan özelliği ulusal ideolojileri belirleyen faktörlerin yeterince incelenmemesidir.

Bu iki yaklaşıma ek olarak etno-sembolcü yaklaşım ise ulusların köklerinin modern öncesi döneme dayanmakla birlikte değişim ve dönüşüm içinde bulduklarını öne sürmektedir. Bu yaklaşımı benimseyen teorisyenlerden Smith bir etnik grubu “önceki çağların kolektif kültürel birimleri ve duyguları” olarak tanımlamaktadır (Smith 1986: 13). Smith'e göre, ulusal kimlik kavramı ise, ortak bir tarihsel geçmiş ve mitlere sahip olan belli bir toprak üzerindeki ekonomik, siyasi ve kültürel alandaki birlikteliği ifade etmektedir (Guibernau 2004: 127). Ulusal kimlik, bir ulusun sahip olduğu ortak tarihsel belleğin derinliğine ve ortak bir geleceğe sahip olduğu algısına bağlı olarak güçlenmektedir (Smith 1992: 58). Smith modernliğin ulus kavramını etkilediğini kabul etmekle birlikte, bu kavramın modern öncesi dönemdeki görünümleri ışığında değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Smith'e göre, din belli semboller ve ritüeller yoluyla milliyetçiliğin özünü oluşturan kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda Smith, milliyetçiliğin zamanla dinin yerini alabildiğine ve kutsal bazı nitelikler kazanabildiğine de dikkat çekmektedir (Smith 1986: 11-13).

Etno-sembolcü yaklaşım, bir ülkedeki seçkinlerin dini, etnik ve kültürel sembollerini kendi ulusal çıkarlarına ulaşmak amacıyla nasıl kullandıklarına dikkat çekmektedir. Siyasi seçkinlerin kullandığı semboller ise her ulusun

kendi tarihi ve kültürüne bağlı olarak değişmektedir (Roshwald 2006). Seçkinlerin oynadığı bu rol, Kubik'in ifadesiyle “*kültürel girişimciler*” rolünü ifade etmektedir (Kubik 2003). Ulusun kolektif kimliğinin temelinde yatan tarihi ve dini öğeler ulusal ideolojinin oluşumunda genellikle etkili olmakta ve belli ulusal hedefleri gerçekleştirmek için zemin oluşturmaktadır (Kaufman 2001). İdeolojik ve siyasi faktörlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda bu kültürel girişimciler din konusunda belli bir tutum ortaya koymaktadır. Bu tutum bağımsızlık mücadelesi ve sonrasında kalıcı etkiler bırakmakta ve bağımsızlığın ardından kurulacak devletin yapısını ve uygulamalarını şekillendirmektedir.

Bağımsızlık mücadelesinde dinin rolünü belirleyen faktörlerden biri *ideolojik mücadelelerdir*. Tunus'ta milliyetçi harekete önderlik eden seçkinler Fransız protektorasına karşı Tunus halkının İslami kimliğini ulusal bilinci güçlendirmek için vurgulamıştır. Bu nedenle bağımsızlığın ardından Tunus'ta da yeni siyasi rejim İslam'ı açıkça dışlamak yerine kontrolü altına almayı tercih ederek kendi meşruiyetini bu şekilde güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda Habib Burgiba din ve modernleşmeyi uzlaştıran bir “Tunus İslami'nin” oluşturmayı vaat etmiştir (Wolf 2013: 561).

Milliyetçi hareketin din konusundaki tutumunu belirleyen faktörlerden diğeri ise, bağımsızlığın elde edilmesinden evvel ülkede olan siyasi ilişkiler ya da *siyasi mücadelelerdir*. Bu yaklaşımı savunan Charrad'a göre, Kuzey Afrika devletlerinin bağımsızlığın ardından dini hukukla ilgili farklı düzenlemelerinin olmasının nedenlerinden biri, Avrupalı güçlerin bu bölgeyi terk ettiğinde burada farklı siyasi koalisyonların bulunmasıdır (Charrad 2001: 241). Charrad'ın yaklaşımına göre, yeni kurulan ulus-devletler yetkinliğini ve meşruiyetini belli gruplarla kurduğu ittifak ya da belli gruplara olan muhalefeti üzerine inşa etmektedir (Charrad 2001:2).

Charrad'ın savunduğu bu yaklaşımdan yola çıkarak, milliyetçi hareketin din konusundaki tutumunu belirleyen faktörler olarak devletin kurulmasından önceki süreçte siyasi mücadelelerin etkisi ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, toplumda yer alan gruplar arasındaki güç dağılımı ve diğer toplumsal süreçler ulusal ideolojiyi oluşturan faktörler arasında gösterilebilir (Smith 2000: 31) Esasen, siyasi mücadelelerin ideolojik bir temele dayandırıldığı, ulusal hareketin ideolojisinde dinin konumunu belirlediği ve devletin kurulmasından sonraki dönemde de kalıcı etkiler doğurduğu söylenebilir.

Milliyetçi Hareketin Gelişmesi (1911-1930): Genç Tunuslular ve Düstur Hareketi

Tunus'ta 1881'de kurulan Fransız protektora yönetimi ülkenin siyasi, toplumsal ve kültürel alanlarda köklü bir dönüşüm yaşamasına neden olmuştur. Fransızların ülke üzerinde kontrol sağlama sürecinde ise, ulemanın desteğini arkasına almaya çalıştığı görülmektedir. Eğitim, hukuk ve idari alanlarda kontrolünü sağlayan Fransız otoriteler Tunus halkının Arap-Müslüman kültüründen uzaklaşmasına zemin hazırlamış ve onlarla işbirliği içinde olan ulemanın toplum nezdinde itibarının olumsuz etkilendiği görülmektedir.

Ulema ile milliyetçi hareketin liderleri arasındaki ayrışmanın zaman içinde derinleşmesi, dini otoritelerin bağımsızlık mücadelesinde geri planda kalmasına neden olmuş ve modern eğitilmiş seçkinlerin bu hareketin önderliğini üstlenmesinde etkili olmuştur. Tunus'ta bağımsızlık öncesi dönemde Müslüman halkın ve İslami değerlerin savunucusu olarak kendilerini topluma kabul ettiren seküler milliyetçiler, ulema ve Fransız yetkililer karşısında siyasi üstünlük mücadelesinde öne çıkmayı başarmıştır. Esasen, Habib Burgiba ve arkadaşlarının başını çektiği bu yeni nesil seçkinler, ulemayı Tunus'ta Fransızlar tarafından kontrol edilen bürokrasi içinde etkinlik sağlayabilmek uğruna kültürel yapının zayıflatılmasına ve ülkenin kaynaklarının sömürülmesine göz yumduğu gerekçesiyle eleştirmiştir. Bu gerekçelerle kitleleri ortak bir amaç uğrunda harekete geçiren milliyetçi hareket, Tunus'un dini ve kültürel mirasına sahip çıktıklarını vurgulayarak halkın desteğini kazanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan siyasi dönüşümler Tunus tarihinde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Savaşın ilk kıvılcımları ortaya çıktığında, Tunus uleması Fransa'nın yanında yer almış ve Osmanlı Devleti'nin tarafında olmamıştır. Savaş sonrasında hakim olan sömürgecilik karşıtı atmosfer ve Wilson'ın On Dört Maddesi milliyetçilerin bağımsızlık yolunda umudunu arttırmıştır (Perkins 2014: 79). Savaş sonrasında Osmanlı İmparatorluğu çökmüş ve hüküm sürdüğü topraklarda birçok yeni devlet ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde, Avusturya, Macaristan ve Rusya'da ise derin dönüşümler yaşanmıştır. Uluslararası düzeyde yaşanan tüm bu dönüşümlere karşın, Tunus'ta protektora yönetimi en güçlü siyasi aktör olmaya devam etmiştir (Abadi 2013: 358). Bununla birlikte, genç Tunuslu milliyetçiler savaş sonrası atmosferde Fransız yetkililerle işbirliği yapmak istememiş ve bağımsızlık yönündeki taleplerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Modern eğitim alan ve ulema ile arasına mesafe koyarak halkı bağımsızlık konusunda bilinçlendiren milliyetçilerin oluşturduğu Genç Tunuslular Hareketi Fransız protekorasına karşı Tunus'un yerel çıkarlarını savunan ilk milliyetçi oluşum olarak değerlendirilebilir. İslam'ın toplumsal rolünü dik-kate alan bu hareket, kendini dini değerlerin savunucusu olarak sunmuş ve Müslüman halkın desteğini arkasına almayı amaçlamıştır. Böylece, ulema ve protektora yetkililerinin karşısında toplumun desteğini arkasına alan Genç Tunuslular daha güçlü bir konum elde etmeyi amaçlamıştır.

1911'de yaşanan Cellaz İsyanı, Genç Tunuslular'ın dini unsurları araçsallaştırarak kitlesel bir mücadele başlatma yönündeki ilk girişimi olarak nitelendirilebilir. Cellaz Belediye Konseyi'nin Cellaz Müslüman Mezarlığı'nda inceleme ve kayıt yapma kararına tepki duyan halk ayaklanmış ve polisle aralarında çatışmalar yaşanmıştır. Cellaz Belediyesi'nin bu kararının arkasında Fransızların olduğunu düşünen halk böylece protektora yönetimine muhalif bir duruş ortaya koymuştur. Olayların büyümesinden Genç Tunusluları sorumlu tutan Fransız yetkililer bu harekete karşı daha net tavır almaya başlamıştır (Ayadi 1989: 170-173).

Bu olayların etkisi hala devam ederken 1912'de aynı şehirde İtalyan tramvay sürücüsünün Tunuslu bir çocuğun ölümüne neden olması üzerine Genç Tunuslulardan Bas Hamba, halka şehrin ulaşım sistemini boykot etme çağrısında bulunmuştur. Fransız yetkililerin "Tramvay Boykotları" olarak bilinen boykotun sonlandırılması isteğini yerine getirmeyen Genç Tunuslular Bas Hamba, Abdülaziz Talbi ve Hasan Guellaty tutuklanmış ve sürgün edilmiştir. Her ne kadar Genç Tunuslular'ın bir kısmı sürgünde hayatını kaybetse de, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Talbi, Guellaty ve onları destekleyenler Tunus'ta yeniden toplanarak yeni siyasi bir hareket (Düstur Partisi) oluşturmak için uygun zamanı beklemiştir. Cellaz İsyanı ve sonrasında başlayan boykot eylemlerinde aktif bir rol oynayan Genç Tunuslular "*Müslüman mezarlığı*" ve "İtalyan (Hristiyan) Sürücü" "*Müslüman çocuk*" sembolü üzerinden halkın kültürel ve dini hassasiyetlerini harekete geçirmiştir. Tunus halkı Fransızların İslami değerleri çiğnediğini düşünmüş ve boykot şeklinde başlayan olaylar bir isyan boyutuna ulaşmıştır. Etno sembolcü yaklaşım açısından değerlendirildiğinde, Genç Tunuslular'ın dini ve milli duyguları aynı anda protektora yönetimi karşısında araçsallaştırdıkları ileri sürülebilir.

Bu olayların ardından Fransızlar tarafından büyük baskı gören Genç Tu-

nuslular hareketinin liderlerinden olan Abdülaziz Talbi'nin de aralarında bulunduğu bir grup Tunuslu milliyetçi 1919 yılında Paris'te bir araya gelmiş ve kendi görüşlerini anlatan bir kitap yayınlamıştır. *La Tunisie Martyre: Ses Revendications* isimli kitap, Tunus'un 19. yüzyılda altın bir dönem yaşadığı ve yabancıların ülkeyi yönetmeye başlamasıyla birlikte bu dönemin sona erdiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, Fransızların ülkeye zarar verdiğini savunan Talbi, Tunuslular'ın protektora yetkilileri ile işbirliği yapmasına olumsuz bakmaktadır (Perkins 1986: 98). Bu kitabın yayınlanmasının ardından milliyetçiler 1920'de Düstur (Anayasa) Partisi'ni kurmuştur. Düstur Partisi'nin programında şöyle belirtilmektedir:

Bu partinin kurulmasının amacı, Tunus ülkesinin kölelik zincirlerinden kurtularak hür ulusların sahip olduğu haklardan yararlanan bir Tunus halkına kavuşmasını sağlamaktır. İlkeleri ve amaçları bu şekilde belirtilen partinin programının temelinde bu halka kendi kendini yönetme yetkisini veren bir Anayasa'nın oluşturulması öncelikli bir hedef olarak yer almaktadır. (Anderson 1987: 163)

Düstur Partisi'nin oluşturan grubun yapısına bakıldığında, aralarında zengin esnaf ve zanaatkârlar, alt ve orta sınıf ulema mensupları ve cemaat liderlerinin bulunduğu görülmektedir (Perkins 1986: 98). Bu siyasi hareket Tunus'taki ilk kitlesel siyasi parti olma özelliğini taşımaktadır. Bununla birlikte, Düstur Partisi Tunus'ta bulunan farklı grupların özellikle de sömürgecilerin faaliyetleri sonrasında oluşan dar gelirli halkın beklentilerini temsil etme özelliği taşımamaktadır. Düstur Partisi ve daha sonra kurulan Yeni Düstur Partisi'ne genel olarak bakıldığında ilkinin daha geleneksel, İslamcı, toplumsal olarak tutucu, ikincisinin ise seküler, Batı yanlısı ve toplumsal olarak ilerlemeci olduğu söylenebilir. Bu dönemde Tunus ulemasının Fransız yetkililer karşısında pasif bir tutum sergilemesi dikkat çekmektedir. Ulemanın hükümetten talepleri ise çoğunlukla kendi kişisel konuları ile ilgili imtiyazlar elde etmeye dönüktür. Ulema herhangi bir reform hareketini ya da protektora yönetimine muhalif grupları destekleyici bir tutum ortaya koymaktan kaçınmıştır (Brown 1964: 39).

Diğer taraftan, 1920'li yıllarda modern eğitim almış olan Tunuslu genç nüfusun büyük bölümü Düstur Partisi'nin saflarına katılmıştır. Bununla birlikte, 1926 yılından sonra partinin başarılı bir şekilde protektora yönetimine muhalefet yapamaması bu genç nüfusu hayal kırıklığına uğratmıştır.

Geçmişin parlak günlerine yeniden dönmeyi hayal eden ve Tunus'ta Avrupalıların hayata geçirdiği reformlara olumsuz bakan Düstur hareketinin üst düzey yöneticileri bu genç neslin beklentilerini yeterince anlayamamıştır (Hamza 1987: 51-78). Batı kültürüne kendini daha yakın hissedene bu yeni nesil, toplumun daha geniş kitlelerini içine alan bir milliyetçi hareketin ortaya çıkmasında etkili olacaktır. Ulemanın pasifliği ve Düstur hareketinin geleneksel yapısına alternatif olarak gelişen bu modern ve seküler eğilimli hareket, sonraki dönemin siyasi dinamiklerini belirleyen aktör olarak öne çıkacaktır.

Milliyetçi Hareketin Bölünmesi (1930-1943): Yeni Düstur Hareketi'nin Doğuşu

Yeni Düstur Partisi'ni kuran yeni nesil Tunuslu seçkinler 1920'li yılların sonlarında siyasete katılmıştır. Genç Tunuslular Memlük aristokrasisine mensuptu Düstur hareketini kuranlar şehirli seçkinlerdi. Yeni seçkinler ise, ağırlıklı olarak merkez dışından gelenlerden oluşmaktadır. Bunların içinde toprak sahipleri, tüccarlar ve hükümet yetkililerinin çocukları bulunuyordu. Sadıki Koleji'ni bitiren ve Paris'te hukuk eğitimi alan Habib Burgiba ise arkadaşları gibi Düstur Partisi'ne katılmıştır. Partinin gazetesi *La Voix du Tunisie* için yazılar yazan Burgiba, daha sonra kendi muhalif fikirlerini kamuoyuna duyurabilmek için 1932 yılında *Action Tunisienne*'i kurmuştur (Anderson 1987: 167). Düstur hareketinin üst düzey mensuplarının halkın beklenti ve taleplerini karşılayamaması, 1930'lu yılların başından itibaren partinin saflarından yeni bir hareketin (*Yeni Düstur Partisi*) doğmasına zemin hazırlamıştır.

Bu grubu diğerlerinden ayıran nokta, orta sınıf ailelerin imtiyazlarından değil, modern eğitimin kazanımlarından yararlanıyor olmalarıdır. Yeni seçkinlerin büyük çoğunluğu Fransız okullarında eğitim görmüş, yükseköğrenim için Fransa'ya gitmiş ve çağdaş siyasi ideolojileri takip eden kişilerdi. Benzer şekilde, Fransadaki hukuk eğitimini tamamlayarak 1928'de ülkesine dönen Habib Burgiba ise, Düstur hareketinin Tunus'un tam bağımsızlığını elde etmesi için etkili bir mücadele ortaya koyamamasından rahatsızlık duyan bu yeni seçkinler arasında yer almıştır. Yine Burgiba ve modern eğitilmiş arkadaşlarını Düstur hareketinin liderlerinden ayıran diğer nokta ise, Batı'ya topyekün sırt çevirmenin uygun olmadığını savunmalarıdır (Perkins 1987: 102).

Katolik Kilisesi'nin Fransız ve Tunus hükümetlerinin onayı ile 1930'da Kartaca'da organize ettiği Eucharistic Kongresi, Düstur hareketi içindeki muhaliflere kendilerini göstermeleri için iyi bir fırsat sunmuştur. *La Voix du Tunisien*'de yazılar yazan Burgiba, kongrenin Tunuslular'a büyük saygısızlık ettiğini vurgulamıştır. Geçit töreni sırasında Tunus'u işgal etmeyi başaramayan IX. Louis dönemindeki Haçlı savaşlarını anımsatan semboller kullanılması tepki çekmiştir. Burgiba kongreden duyulan rahatsızlığı şöyle ifade etmektedir:

Eucharistic Kongresi kısaca söylemek gerekirse, ülkemiz için bir felakettir. Tunus sokakları dünyanın her yerinden gelen Hristiyan din adamları tarafından işgal edildi (...) Kral IX. Louis'nin önderlik ettiği ve 1270 yılında Kartaca ovalarında ilerlemesi son bulan sekinci Haçlı ordusunun kıyafetini taşıyan genç bir adam rahiplerin yanında bulunuyordu.. Haçlı kıyafetleri giyen bu genç adam “dokuncu haçlı” yazılı afişi taşıyordu; diğer bir ifade ile biz aslında IX. Louis zamanında Tunus'a ayak bastık demek istiyordu (...) Kongrenin Tunus'taki organizasyon komitesinin üyeleri içinde Tunus Beyi, bakanlar, ulema mensupları, şeyhülislam ve baş müftü de bulunuyor. (Salem 1983: 130)

Burgiba'ya göre bu kongre boyunca Fransız otoritelerinin kullandığı dini semboller, Tunus'un Müslüman kimliğinin hiçe sayıldığını göstermektedir. Kuzey Afrika'daki İslam hâkimiyetini “*on dört yüz yıllık karanlık bir dönem*” olarak nitelendiren konuşmaların yapıldığı kongre boyunca, Tunusluların tarihine ve kültürüne karşı saygısız bir tutum sergilenmiştir (Mahjoubi 1982: 469). Düstur partisi mensupları ulus ve Müslüman kimliğin birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu vurgulamış ve kitleleri harekete geçirmek için bu yaklaşımdan yararlanmıştı. Kongre katılımcılarının Tunus'a gelmesinin ardından Zeytune Medresesi ve Sadıki Koleji gibi seçkin okulların öğrencileri birlikte protesto gösterileri düzenlemiştir. Böylece, 1925'ten bu yana ilk defa hükümet karşıtı gösterilerde farklı okullardan gelen öğrenciler bir araya gelmiştir. *La Voix du Tunisien* gazetesi kongrenin düzenlendiği ekonomik ve siyasi koşulları masaya yatırmıştır. Esasen Tunusluların Müslüman kültürünü görmezden gelen bu organizasyondan rahatsız olduğunu bildiği halde hükümetin kongrenin yapılmasına büyük miktarda maddi katkı sağlaması Düstur içindeki genç aktivistlerinin tepkisini çekmiştir (Perkins 2014: 96). Dini ve seküler okulların hükümet karşıtı gösterilerde birlikte yer alması bu

kongrenin toplumun genelinde uyandırdığı tepkiyi ve Müslüman kültürün halkı bir arada tutan ortak paydası olduğunu ortaya koymaktadır. Kongreye yönelik bu tepki, modern eğitim alsın ya da almasın toplumla iletişim kurmak isteyen her siyasi oluşumun üyelerinin bu hassasiyetlere duysız kalamayacağını göstermiştir.

II. Ahmed Bey'den organizasyonun onursal başkanlığını bırakmasını isteyen Düstur Hareketi, kendisini yüzyıllar boyunca İslam dinine bağlı kalmış olan halkın taleplerini dikkate almaya davet etmiştir. Nüfusun çoğunluğunun Müslüman olduğu bir ülkede haçlı ruhunu uyandırmaya dönük bir girişimin İslam'a saygısızlık anlamına geldiği vurgulanmıştır. Eucharistic Kongresi'nin yankıları devam ederken, 1931'de Fransa'nın Tunus'taki 50. yılını kutlama törenleri düzenlenmesi Düstur içindeki aktivistlerin kendilerini göstermesi için yeni bir fırsat sunmuştur. Ülkenin ekonomik krizle karşı karşıya olduğu bir dönemde Tunus hükümetinin bu organizasyona sağladığı büyük finansal destek dikkat çekmektedir. Ayrıca, kutlama sırasında Müslüman Tunusluları rencide edici bir söylem kullanılması milliyetçiler tarafından eleştirilmiştir. “*Müslüman Tunus'a hâkim olan Hristiyan Fransa*” imajı kutlamada öne çıkan semboller arasında yer almaktadır. Ayrıca, protektora yönetimini meşrulaştıran “*medenileştirme misyonu*” ve “*protektoranın sürekliliği*” gibi sembolik önemi olan kavramların törende vurgulandığı görülmektedir (Salem 1983: 131-132). Etno sembolik açıdan değerlendirildiğinde Tunus hükümeti, ulema ve Fransızlar karşısında halkı mobilize etmek isteyen Tunuslu milliyetçilerin Eucharistic Kongresi'ni bir fırsat olarak gördüğü ileri sürülebilir. *Haçlı ruhu*”, “*Haçlı savaşları*” ve “*Müslüman Tunus'a hâkim olan Hristiyan Fransa*” gibi dini anlamı olan sembolleri eleştiren Burgiba, bunlar karşısında “*İslam hakimiyeti*” ve “*Müslüman Tunus kültürü*”nü konumlandırarak din ve milliyetçiliği birbirine paralel bir bakış açısıyla sunmuştur.

Kutlamadan duydukları rahatsızlığı ifade etmek isteyen modernist milliyetçiler, *La Voix du Tunisie*'de seslerini duyurmaya çalışmıştır. Tepkilerin büyümesini önlemek isteyen protektora yönetimi ise gazetede etkin olan isimleri tutuklamaya başlamıştır. Düstur Partisi liderlerinin kendisini yeterince desteklememesinden rahatsız olan Habib Burgiba ve diğer modernist milliyetçiler 1932'de *l'Action Tunisienne* gazetesini kurmuştur. Aynı yıl bu gazetede kamuoyunda sıkça tartışılan ve “*Defin Krizi*” (*Naturalization Cri-*

sis) olarak bilinen olay hakkında yapılan değerlendirmeler, Burgiba ve yeni seçkinlerin kitleleri seferber etme konusunda ne kadar etkili olduklarını kanıtlamaktadır. Bu krizin temelinde, Fransız vatandaşlığına geçen Tunusluların Müslüman mezarlıklarına defnedilmemesi şeklinde bir uygulama devam ediyordu (Jones 1977). Bizerte'de bu uygulamaya aykırı bir girişimin söz konusu olması üzerine protesto gösterileri düzenlenmiştir. *L'Action* gazetesi ise Fransız vatandaşlığına geçen Tunusluların İslam'ı terkettiği ve dolayısıyla Müslüman inancına göre defnedilemeyeceğini savunmuştur. Genel Vali Joseph Monceron'un isteği üzerine şehrin Hanefi ve Maliki müftüleri konu ile ilgili Fransız otoriteleri memnun edecek bir fetva yayınlamıştır. Bu işbirlikçi tutumdan rahatsız olan seküler milliyetçiler *L'Action* gazetesindeki yazılarında ulemayı "*Fransız yetkililerin kuklası*" olarak nitelendirmiştir (Kraiem 1990: 130-131, 142). 1933 yılı boyunca süren protestolar sonucunda protektora yönetimi Fransız vatandaşlığını seçen Tunuslular için ayrı mezarlıklar oluşturmak zorunda kalmıştır (Brown 1964: 62-63). Böylelikle *L'Action* grubunun yürüttüğü basın kampanyasının başarıya ulaştığı anlaşılmaktadır.

Genel Vali Monceron bu genç aktivistlerin faaliyetlerinin protektora için oluşturacağı tehlikeden çekindiği için 1933 yılında Düstur Partisi'nin kapatılması emrini vermiştir. Bunun üzerine, Burgiba partiden ihraç edilmiştir. Nihayet, 1934'te Düstur Partisi'nden ayrılan üyelerinin katıldığı Ksar Hellal sahil şehrinde yapılan kongrede Yeni Düstur Partisi'nin temelleri atılmıştır. Kongrede yer alan üyeler tarafından Mahmut Matari parti başkanı, Habib Burgiba ise genel sekreteri olarak seçilmiştir (Moore 1964: 80). Pan-Arabizm ve pan-İslamcılık anlayışını savunan Talbi'nin Düstur hareketi bağımsızlık mücadelesinden çekilmiş ve geniş kitleler üzerinde çok daha etkili Burgiba siyasi alanda üstünlük sağlamıştır (Ling 1967: 131-132).

Tunus'ta 20. yüzyılın başlarından itibaren gelişen olaylar göz önünde bulundurulduğunda, Yeni Düstur hareketinin yükselişini etno-sembolcü yaklaşım ışığında değerlendirmek mümkündür. Geleneksel entelektüel seçkinleri safalarına kabul eden Eski Düstur'dan farklı olarak, Yeni Düstur Partisi'nin kurucuları herhangi bir ayrımcılık yapmadan "toplumun tamamını" kucaklamayı başarmış görünmektedir. Zeytune Medresesi'ndeki hocaların bir kısmı üst makamlara gelebilmek için Fransız yetkililerle işbirliği yapmış olsa da, Medrese öğrencilerinin Yeni Düstur'u desteklediği bilinmektedir (Brown 1964: 83). Eucharistic Kongresi ve Defin Krizi milliyetçilerin dini anlamı

ve önemi olan sembolleri araçsallaştırarak bağımsızlık mücadelesinde aktif rol oynamaya başlamıştır. Görüldüğü gibi, Yeni Düstur hareketi Tunus halkının ortak değerlerini önemsemiş ve ortak bir gelecek oluşturma ideali ile İslami duyarlılıkları savunarak geniş halk kitlelerinin bağımsızlık mücadelesinde kendi saflarında mobilize olmasını sağlamıştır (Smith 1992).

Defin Krizi ve bu konuda kamuoyunda yapılan tartışmaları yönlendiren yazılar yayınlayan Burgiba'nın kitlelerin Fransızlar karşısında harekete geçmesinde önemli bir rol oynadığı gözlenmektedir. Müslüman mezarlığına defin konusunda ulemanın tutarsız ve Fransız otoritelerin beklentilerini karşılamaya dönük tutumu ise, ulemanın bağımsızlık mücadelesinde etki alanının daralmasına neden olmuştur. 1933 yılı boyunca Defin Krizi nedeniyle devam eden halk gösterilerini yatıştırılamayan protektora yönetiminin Fransız vatandaşlığını seçen Tunuslular için ayrı mezarlıklar oluşturması, Yeni Düstur'un daha oluşum aşamasında halkı seferber ederek Fransızları dize getirebileceği inancının güçlenmesini sağlamıştır. Yeni Düstur Partisi kurulduktan sonra da Burgiba'nın siyasi alandaki etkinliğini toplumu seferber etme kapasitesi ile desteklediğini söylemek mümkündür. İslami değerlere ve kültüre yönelik bir tehdit söz konusu olduğunda, Tunus toplumu sokaklara inerek gösteriler düzenlemiş ve protektora yönetimine karşı koymuştur.

Yeni Düstur İçinde İdeolojik ve Siyasi Bölünme (1943-1956): Bin Yusuf ve Burgiba'nın Liderlik Mücadelesi

20. yüzyıl Tunus'un siyasi tarihi incelendiğinde, Tunus'ta milliyetçi hareketin dört aşamada olgunlaştığı ileri sürülebilir. İlk aşama Genç Tunuslular hareketi, ikinci aşama Düstur Partisi'nin kurulması ve üçüncü aşama ise Burgiba'nın öncülüğünde Yeni Düstur Partisi'nin kurulmasıdır. Dördüncü ve son aşama ise, Yeni Düstur içinde yaşanan ideolojik ve siyasi bölünmedir. Bu kısımda Yeni Düstur Partisi içindeki muhalif kanadın başını çeken Salah Bin Yusuf'un ideolojik ve siyasi meydan okuması üzerinde durulacaktır. Parti içinde yaşanan bu ideolojik mücadeleyi Burgiba'nın temsil ettiği seküler kesim kazanmıştır. Milliyetçi harekete önderlik eden seküler seçkinlerin bu süreçte de siyasi ve ideolojik açıdan üstün gelmek için dini sembolleri araçsallaştırmayı sürdürdüğü görülmektedir.

Protektora yönetiminin uygulamalarını eleştiren milliyetçilerin Tunus kimliğinin özünü oluşturan İslami semboller üzerinden kitlelerle iletişim kur-

duğu bilinmektedir. Bununla birlikte, ideolojik açıdan Batı'ya yakın ve Arap kültürüne yakın olmak üzere iki farklı anlayış bağımsızlık yolunda açık bir mücadeleye girişmiştir. Burgiba'nın öncülük ettiği Batı yanlısı ve seküler bir milliyetçilik anlayışını savunan grubun bu mücadelede üstün gelmesi, bu grubun kendisini dinin savunucusu olarak halka kabul ettirmesi ile açıklanabilir. Arap kültürüne yakın olan pan-İslamcılığı benimseyen Salah Bin Yusuf'un öncülük ettiği grup ise ulemanın ve nispeten geleneksel bazı kesimlerin desteğini toplamış olsa da, geniş kitleler tarafından desteklenmemiştir. Tunuslu sosyolog Hermassi'ye göre;

Tunus'ta 1930'lu yıllarda "kültürel bölünme" olarak ifade edilen milliyetçi hareketi kontrol etmek için yürütülen siyasi mücadele, halkçı, Batı yanlısı seçkinlerin daha geleneksel rakipleri üzerinde zafer kazanması ile sonuçlanmıştır. (Hermassi 1972: 120)

Burgiba'nın öncülük ettiği Yeni Düstur içindeki Batı yanlısı grubun İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Fransız yetkililerle geliştirdiği diyalog Tunus'un tam bağımsızlığını elde etmesinde kilit bir rol oynamıştır. 1945'te Arap Ligi'nin desteğini almak için Kahire'ye giden Burgiba'nın yokluğunda Salah Bin Yusuf partinin liderliğini üstlenmiştir. Yeni Düstur'un genel sekreteri olan Bin Yusuf'u destekleyenlerin sayısı artmıştır (Ling 1967: 121-122). Benzer şekilde, Bin Yusuf'un Zeytune Medresesi'nin Yeni Düstur Partisi'ni desteklemesini önemseydiği ve buradaki öğrenci kulüpleri ile ilişkileri geliştirdiği gözlenmektedir (Perkins 2014: 120-122). Böylelikle, Zeytune içinde aktif olan dini gruplar Bin Yusuf'un çabaları sonucunda partiye katılmış ve parti içindeki Arap-İslam kültürüne yakın olan kanadı oluşturmuştur. Bin Yusuf'tan farklı olarak Burgiba ise nispeten daha seküler kesimlerin desteğini önemsemiş ve bu kesim Yeni Düstur içindeki çoğunluğu oluşturmaya devam etmiştir.

Bu tespitler ışığında, Bin Yusuf'un ulema ve Yeni Düstur arasında bir köprü oluşturmaya çalıştığı söylenebilir. Bununla birlikte, partide seküler eğilime sahip olanların ön planda olduğu düşünüldüğünde, Zeytune'den katılan grupların parti içinde etkin görevler üstlenmesini beklemek uzak bir ihtimal olarak görünmektedir. Yeni Düstur içinde etkili olan seküler milliyetçiler, Tunus kimliğinin önemli bir unsuru olan İslam'ın modern bir anlayışla yeniden yorumlanması gerektiğini savunmuştur. İki grup arasında derin bir ideolojik ayrışma bulunduğunu söylemek mümkündür. Parti içinde

Burgiba'ya yakın isimlerden Tahir Sfar, din ve vatanseverliği şöyle yorumlamaktadır: “Biliniz ki, din ve vatanseverlik aynı şeydir. Dindar olmadan asla vatansever olamayız ve olmamalıyız. Eğer dindar isek, vatansever olmak dinin bir gereğidir” (Mahjoubi 1982: 530). Etno-sembolcü yaklaşım açısından düşünüldüğünde, din sevgisinin vatan sevgisini beraberinde getirdiğini savunan bu anlayış, Bin Yusuf'un savunduğu pan-Arabizm yaklaşımından ayrılmaktadır. Tüm Arap devletlerinin bağımsızlığı için mücadele etmeyi önemseyen pan-Arabizm yaklaşımından farklı olarak seküler milliyetçiler Tunus vatanseverliğini herşeyin önüne koymakta ve bunun dinin bir gereği olduğunu söyleyerek dinle harmanlanan milliyetçiliğe güçlü bir zemin oluşturmaktadır. “Vatan sevgisi” ve “din sevgisi”ni birbirinden ayırmayan Sfar, Tunusluların kendi ulus-devletini kurması gerektiğini vurgulamıştır.

Parti içindeki gelenekçiler ve yenilikçiler arasındaki ayrışma zaman içinde daha açık bir şekilde görünmeye başlamıştır. Burgiba'nın bağımsızlık mücadelesi süresince Fransa ile kurduğu diyalog, O'nu Bin Yusuf'tan ayıran bir diğer önemli özelliktir. Aldığı kararlarda din seçkinlerinin onayını istemeyen Burgiba'nın halk kitleleri ile kurduğu doğrudan iletişime daha çok güvendiği görülmektedir. Burgiba'ya göre, Tunus'un bağımsızlığı ve protektora yönetimi arasında bir tercihte bulunmak söz konusu değildir. Asıl önemli olan, “Fransa'nın rehberlik ve öncülük ettiği, O'nun temel çıkarlarını koruyacak, özgür bir işbirliğine imkân tanıyacak bir bağımsızlık”tır (Sayah 1973: 630). Bu ifadeler, Burgiba'nın bağımsızlığı elde ettikten sonra Tunus'taki yönetimin Batı'dan yüz çevirmeyeceğini ve Fransa'nın öncülüğünde reformlara imza atacağını ortaya koymaktadır.

Burgiba 1955 yılında Fransa ile bağımsızlık müzakerelerini yürüten ekibin başına geçmiştir. Nisan ayında varılan anlaşma ile Tunus'un iç özerkliği tanınmıştır. Yapılan anlaşma Tunusluların beklentilerini karşılamasa da, Yeni Düstur açısından iç özerklik tam bağımsızlık yolunda atılan önemli bir adımı ifade etmekteydi. Burgiba'nın bu süreç odaklı yaklaşımı Bin Yusuf'un öncülük ettiği parti içindeki radikallerin tepkisini çekmiştir. Nihayet 7 Ekim 1955'te Zeytune Camii'nde yaptığı konuşmada Bin Yusuf açıkça Burgiba'nın politikalarına meydan okumuştur. Bin Yusuf, Burgiba'nın Fransa ile imzaladığı iç özerklik anlaşmalarını reddetmekte ve tam bağımsızlık için mücadele edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Görüşlerini Zeytune Camii'nde ifade etmesi ise bir tesadüf değil, dini otoritelerin desteğini almak

isteyen Bin Yusuf'un bilinçli bir tercihi ve sembolik bir adım olarak değerlendirilebilir:

Siyasi alana yeniden dönmek için Salah Bin Yusuf için daha iyi bir seçim olamazdı: katılımın yüksek olduğu, tam bağımsızlık taraftarı ama aynı zamanda İslam'ın ateşli bir savunucusu olarak kendi konumlandırmasını sağlayacak bir yer ve özel bir gün seçti. Anlaşmaları eleştiren Salah Bin Yusuf, bu sefer Yeni Düstur'un övdüğü laikçiliğe karşı Arabizmin ve İslam'ın savunucusu olarak kendini sundu. (Sayah 1979: 166)

Yine 1955'te düzenlenen parti kongresinde pan-Arabizmi benimseyenlerin desteğini alan Bin Yusuf açıkça bir kez daha Burgiba'ya meydan okumuştur. Bunun üzerine Burgiba Bin Yusuf'un Yeni Düstur Partisi'nden ihraç ettirmiş ve rakibinin etkisini zayıflatmayı başarmıştır. 1956 yılı sonbaharında Fas'ın bağımsızlığını kabul eden Fransız Hükümeti, 20 Mart 1956'da Tunus'un bağımsızlığını resmen tanımıştır. 1957'de ise Kurucu Meclis Cumhuriyeti ilan etmiş ve Burgiba'yı Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir (Abadi 2013: 422, Ling 1967: 177-183).

Sonuç olarak, Burgiba ile Bin Yusuf arasındaki mücadelenin temelinde ideolojik ve kültürel bir anlayış farklılığı bulunduğu anlaşılmaktadır. Etno-sembolcü yaklaşım açısından değerlendirildiğinde, Bin Yusuf ve Burgiba aynı parti içindeki iki farklı dünya görüşünü yansıtmaktadır. Her iki isim İslam'ın Tunus kimliği açısından taşıdığı önemi bilmektedir. Aralarındaki temel fark ise, Burgiba'nın bağımsızlık mücadelesinde ulemanın desteğine gerek duymadan Fransızlarla müzakereler geliştirmesi ve dini sembollerini gerektiğinde protektora yönetimine karşı kitleleri seferber etmek için araçsallaştırmasıdır. Bin Yusuf ise dini değerleri savunmayı başlı başına bir amaç olarak değerlendirmiş ve ulemayı bu sürece dâhil ederek tüm Müslüman Arapların bağımsızlığı için bir mücadeleyi tercih etmiştir. Burgiba'nın Yeni Düstur içindeki bu mücadeleyi kazanması, bağımsızlığın ardından kurulan sistem içinde dinin eski merkezi önemini kaybetmesine neden olmuştur.

Sonuç

Tunus milliyetçi hareketinin tarihsel gelişiminden yola çıkılarak, ulus devletin kurulması sürecinde bağımsızlık hareketinin din konusundaki tutumunun ideolojik ve siyasi mücadeleler etkisi ile belirlendiğini vurgulayan bu makalede, ulus-devletlerin oluşumunda dini sembollerini manipüle eden

ulusal liderlerin büyük rol oynadığını savunan etno-sembolcü yaklaşım kullanılmıştır. Yine bu yaklaşım, her toplumun tarihinde dini unsurlar bulunduğu için dinin toplumları harekete geçiren bir güç olduğunu savunmaktadır. Benzer şekilde Tunus'ta seküler milliyetçilerin dini manipüle ederek bağımsızlık mücadelesinde etkili olduğu iddia edilmiştir.

Milliyetçi hareketin dini konusundaki tutumu bu etkiyi açıkça yansıtmaktadır. 1911 Cellaz İsyanı, 1912'deki Tramvay Boykotları, 1930'da Eucharistic Kongresi'ne yönelik protestolar, 1932'de yaşanan Defin Krizi gibi olayların hepsinin ortak noktası, modernist milliyetçilerin Tunus'un dini ve kültürel mirasına sahip çıkma gerekçesiyle halkı bağımsızlık mücadelesinde kendi tarafında mobilize etmesidir. Karizmatik bir lider olan Burgiba'nın bağımsızlık mücadelesi boyunca izlediği stratejilere yakından bakıldığında, kendisinin aslında İslam konusunda oldukça pragmatik bir siyaset izlediğini söylemek mümkündür. Pan-İslamcılığı savunan Abdülaziz Talbi'nin liderlik ettiği Düstur hareketi ve hükümetin halk nezdinde itibarını zayıflatmak ve kendi siyasi projesini öne çıkarmak isteyen Burgiba bunun için toplumun İslami hassasiyetlerini vurgulamıştır. 1955'te doruk noktasına ulaşan Bin Yusuf ve Burgiba arasındaki liderlik mücadelesi aslında toplumun geleneksel kesimini temsil eden dini otoriteler ve modern bir ulus-devlet kurmayı amaçlayan reform yanlısı modernistler arasındaki bir mücadeledir. Hem Burgiba hem de rakibi Bin Yusuf Arap-İslam kültürünün Tunus açısından taşıdığı önemi göz ardı etmemiştir. Bununla birlikte, Burgiba'nın öncülük ettiği seküler milliyetçiler ideolojik ve siyasi açıdan gelenekçiler üzerinde üstünlük sağlamak için dini sembolleri araçsallaştırmıştır. Bu nedenle laik bir ulus-devlet kurulmasını savunan modernist milliyetçiler "*din ve vatan sevgisinin*" birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğini özellikle vurgulamıştır.

Diğer taraftan, bu süreçte protektora yönetimi karşısında pasif bir duruş sergileyen ulema ise bağımsızlık mücadelesinin dışında kalmıştır. Fransızlarla işbirliği içinde olduğu gerekçesiyle dini otoriteler toplum önünde itibar kaybına uğratılmıştır. Milliyetçi harekete liderlik eden modernist seçkinler, toplumda ulemanın "*dini değerlere yeterince sahip çıkmadığı*" izlenimini oluşturmayı başarmıştır. Bu şekilde, Müslüman halk kitleleri dini hassasiyetler etrafında protektora yönetimi karşısında harekete geçirilmiş ve seküler milliyetçilerin bağımsız bir ulus-devlet kurma hayali gerçekleşmiştir.

Kaynaklar

- Abadi, Jacob (2013). *Tunisia Since the Arab Conquest: The Saga of a Westernized Muslim State*. Cornwall: Ithaca Press.
- Anderson, Lisa (1987). *The State and Social Transformation in Tunisia and Libya: 1830-1980*. Princeton: Princeton University Press.
- Anderson, Benedict (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London ve New York: Verso.
- Armstrong, John A. (2000). "Nations Before Nationalism". *Nationalism: Critical Concepts in Political Science*. Ed. John Hutchinson and Anthony D. Smith. V. I. London and NY: Routledge. 216-243.
- Ayadi, Toufik (1989). "Insurrection et Religion en Tunisie: L'exemple de Thala Kasserine (1906) et du Jellaz (1911)". *Révolte et société*. Ed. Direction des Archives de France. Paris: Histoire au Présent. 166-175.
- Brown, Leon C. (1964). "Stages in the Process of Change". *Tunisia: The Politics of Modernization*. Ed. Charles A. Micaud. New York: F. A. Praeger. 3-69.
- Charrad, Mounira (2001). *States and Women's Rights: The Making of Postcolonial Tunisia, Algeria, and Morocco*. Berkeley: University of California Press.
- Green, Arnold H. (1978). *The Tunisian Ulama 1873-1915: Social Structure and Response to Ideological Currents*. Leiden: E. J. Brill.
- Guibernau, Montserrat (2004). "Anthony David Smith on nations and national identity: a critical assessment". *Nations and Nationalism* 10 (1/2): 125-141.
- Hamza, Hassine-Raouf (1987). "Eléments pour réflexion sur l'histoire du mouvement national pendant l'entre-deux-guerres: La scission du Destour de mars 1934". *Les Mouvements Politiques et Sociales Dans la Tunisie des Années Trente*. Ed. Moncef Chenoufi. Tunis: Ministère de l'Éducation, de l'Enseignement et de la Recherche Scientifique. 51-78.
- Hermassi, Elbaki (1972). *Leadership and National Development in North Africa: A Comparative Study*. Berkeley: University of California Press.
- Jones, Richard E. (1977). "The Naturalization Crisis of 1933 in Tunisia: French Analysis and Tunisian Response". *Revue d'histoire Maghrébine* 7(8): 165-178.
- Kaufman, Stuart J. (2001). *Modern Hatreds, The Symbolic Politics of Ethnic War*. Ithaca: Cornell University Press.
- Kraiem, Mustapha (1990). *Pouvoir colonial et Mouvement national*. Tunis: Alif.
- Kubik, Jan (2003). "Cultural Legacies of State Socialism: History-making and Cultural- Political Entrepreneurship in Postcommunist Poland and Russia". *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe: Assessing the Legacy of Communist Rule*. Ed. Grzegorz Ekiert and Stephen E. Hanson. Cam-

- bridge: Cambridge University Press. 317-351.
- Ling, Dwight (1967). *Tunisia, from Protectorate to Republic*. Bloomington, Indiana University Press.
- Mahjoubi, Ali (1982). *Les Origines du Mouvement National en Tunisie: 1904-1934*. Tunis: Publications de l'Université de Tunis.
- Moore, Clement Henry (1964). "The Era of Neo-Destour". *Tunisia: The Politics of Modernization*. Ed. Charles. A. Micaud. New York: F. A. Praeger.
- Perkins, Kenneth J. (2014). *A History of Modern Tunisia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Perkins, Kenneth J. (1986). *Tunisia: Crossroads of the Islamic and European Worlds*. Boulder: Westview Press.
- Roshwald, Aviel (2006). *The Endurance of Nationalism: Ancient Roots and Modern Dilemmas*. New York: Cambridge University Press.
- Salem, Norma (1983). *Habib Bourguiba: A Study of Islam and Legitimacy in the Arab World*. Doktora Tezi. Montreal: Mc Gill University.
- Sayah, Mohamed (1973). "La Troisième Epreuve: Le Néo-Destour engage un Ultime Dialogue 1950-1951". *Histoire du Mouvement National Tunisien*. V. XI. Tunis: Ministère de l'Information.
- Sayah, Mohamed (1979). "Le Néo-Destour face à la Troisième Epreuve: 1952-1956 Indépendance". *Histoire du Mouvement National Tunisien*. V. XV. Tunis: Ministère de l'Information.
- Smith, Anthony David (2000). "The Sacred Dimension of Nationalism". *Journal of International Studies* 29 (3): 791-814.
- Smith, Antony David (1992). "National identity and the idea of European unity". *International Affairs* 68 (1): 55-76.
- Smith, Anthony David (1986). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford ve Cambridge: Blackwell.
- Wolf, Anne (2013). "An Islamist 'renaissance'? Religion and politics in post-revolutionary Tunisia". *The Journal of North African Studies* 18 (4): 560-573.

Assessment of The Relation of Nationalist Movement and Religion in Tunisia in the Pre-Independence Period from An Ethno-symbolic Approach (1911-1956)*

Hatice Rumeysa Dursun**

ABSTRACT

This study examines the relationship between religion and nationalism through the independence movement in Tunisia during the French Protectorate. This work, which adopts an ethno-symbolic approach unlike primordialist and constructivist approaches that have emerged in these studies of nationalism, reveals that the leaders who lead the nationalist movement in Tunisia aim to establish a nation-state by using religious symbols. In this context, the study argues that the attitude of the nationalist movement on religion can be better understood in the light of the ideological and political struggles that are effective in the pre-independence period. Emphasizing that nationalist elites in Tunisia instrumentalize religious symbols to reach their goals, it is claimed that the ethno-symbolic approach offers a more comprehensive view than any other approach in the field of nationalism.

Keywords

Nationalism, national identity, ethno-symbolic approach, Tunisia, French protectorate.

* Date of Arrival: 17 February 2017 – Date of Acceptance: 04 April 2017

You can refer to this article as follows:

Dursun, Hatice Rumeysa (2020). "Bağımsızlık Öncesi Dönemde Tunus'ta Milliyetçi Hareket ve Din İlişkisinin Etno-sembolcü Bir Yaklaşımla Değerlendirilmesi (1911-1956)". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 92: 185-204.

** Assist. Prof. Dr., Sakarya University, Faculty of Political Science, Department of International Relations-Sakarya/Turkey.

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2759-4550

rumeysadursun@sakarya.edu.tr

Этносимволический подход к оценке отношений между национальным движением и религией в Тунисе в период, предшествовавший независимости (1911-1956)*

Хатидже Румейса Дурсун**

Аннотация

В данном исследовании рассматривается взаимосвязь между религией и национализмом на примере движения за независимость в Тунисе во время французского протектората. Эта работа, которая использует этносимволический подход в отличие от примордиалистских и конструктивистских подходов, которые появились в исследованиях национализма, показывает, что лидеры, возглавлявшие националистическое движение в Тунисе, стремились создать национальное государство, используя религиозные символы. В этом контексте в исследовании утверждается, что отношение националистического движения к религии можно лучше понять в свете идеологической и политической борьбы, которая была эффективной в период до независимости. Подчеркивая, что националистические элиты в Тунисе инструментализируют религиозные символы для достижения своих целей, утверждается, что этносимволический подход предлагает более всеобъемлющий взгляд, чем любой другой подход в области исследования национализма.

Ключевые Слова

национализм, национальная идентичность, этносимволический подход, Тунис, французский протекторат.

* Поступило в редакцию: 17 февраля 2017 г. – Принято в номер: 04 апреля 2017 г.

Ссылка на статью:

Dursun, Hatice Rumeysa (2020). “Bağımsızlık Öncesi Dönemde Tunus’ta Milliyetçi Hareket ve Din İlişkisinin Etno-sembolcü Bir Yaklaşımla Değerlendirilmesi (1911-1956)”. *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 92: 185-204.

** Доц., д-р, Университет Сакарья, Факультет политических наук, кафедра международных отношений – Сакарья / Турция
ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2759-4550
rumeysadursun@sakarya.edu.tr